

dimenziók I.

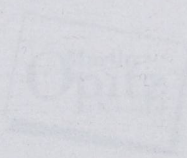
FUT

Földrajz – Utazás – Történelem

Martin Opitz Kiadó

FUT

Földrajz - Utazás - Történelem

DIMENZIÓK 1.

FUT X272092

Földrajz – Utazás – Történelem

Budapest, 2018

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001259335

A kötet a **Dimenziók 1. Utazástörténet és tudományos utazók földrajzi és történelmi megközelítésben konferencián** (ELTE BTK Szekfű Gyula Könyvtár, 2017. április 27–28.) elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza

A konferenciát szervezte:
ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék •
ELTE TTK FFI Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

**HELYBEN
OLVASHATÓ**

Szerkesztők

Lendvai Timár Edit • Berta Erika • Lehoczki Zsuzsanna • Pravetz Beáta

Olvasó- és technikai szerkesztő

Bertók Krisztina

Borítóterv

auri grafika

Dimenziók logóterv

Szalontai Edit Mariann • Szalontai Emese Zita

X 272092

ISBN 978-963-9987-28-9

© szerzők

© Martin Opitz Kiadó

Kiadja: Martin Opitz Kiadó

www.martinopitz.hu

Felelős vezető: dr. Tóth Csaba

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

TARTALOM

- 7 TÖRÖK Zsolt • Utazások és térképek: az ókori világ térképi vizualizációja Ptolemaiosz földrajzi művében
- 17 VÁRKONYI Gábor • John Sanderson – utazó, kalandor vagy diplomata?
- 25 MIKLÓS Alpár • Idegen utazók, tudományművelők Erdély és Máramaros sóbányáiban (XVIII–XIX. század)
- 35 PAPP Gábor • Tudományos úti levelek barterben – Hogyan játszotta ki Ignaz von Born az 1772-es „titoktartási rendeletet”
- 51 KÖKÉNY Andrea • Robert Townson Magyarország képe
- 61 LENDVAI TÍMÁR Edit • Külhoni boszorkánymester vagy a növényföldrajz nemzetközi hírű kutatója: Göran Wahlenberg utazása az Északnyugati-Kárpátokban 1813–1814 között
- 73 BERTA Erika • Cseh utazók Magyarországon a XIX. század második felében
- 83 KISS GY. Csaba • Két elfelejtett adriai útirajz a XIX és XX. század fordulójáról
- 89 LI Changlu • Gróf Széchenyi Béla kínai expedíciója a kínai tudomány szempontjából
- 97 CSIKÓS Zsuzsanna • Magyar utazók Latin-Amerikában a XIX. század második felében: Rosti Pál és Bánó Jenő Venezuela képe
- 105 PRAVETZ Beáta • Pulszky Ferenc utazása Észak- és Nyugat-Európában 1835–1836-ban
- 115 BOTTLIK Zsolt – KŐSZEGI Margit • A magyar földrajztudomány Balkán képe a XX. század elején
- 123 KŐSZEGI Margit • Az intézményes Balkán-kutatás és a „Mi Keletünk”. A nagyhatalmi gondolat átmentése Trianon után
- 131 DEMETER Gábor • Az utazó és az ügynök
- 143 GÉRA Eleonóra • Gyógyfürdők a török kiűzése utáni Budán
- 149 MÉSZÁROS Andor • „Hadd meséljek nektek délszaki hegyekről”. Az alpesi turizmus hazai népszerűsítője, Tarczay Gizella
- 159 PÁLÓCZI Éva Kata • A magyar orvosok részvétele a nemzetközi tuberkulózis elleni küzdelemben a XIX-XX. század fordulóján
- 169 A kötet szerzői

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bland, J. O. P. 1917 • *Li Hung-Chang*. Constable and Company LTD. London.
- Ding Chao 2011 • The research of the Yellow Waistcoat in Qing Dynasty. *The Qing History Journal*, published by the Academic of the Qing dynasty's history of Ren Min University.
- Fu Zhiliang 2002 • Séchenyi's impression of Li Hung-Csang and Zuo Zongtang. *Modern History Journal*, published by Chinese Social Science press, 2002.
- Hu Siyong 1962 • The Formation of a semi-colony. *Henan University's Journal*, Henan province.
- Jin Qimin – QiuKang – Cui Honglin 1987 • The artistic character of the buildings in Tianjin colony. *Huazhong Architecture Journal*, Tianjin province.
- Józsa Sándor 1966 • *Kína és az Osztrák Monarchia*. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Lóczy Lajos 1880 • *Gróf Széchenyi Béla expedíciójáról Kínában és a Tibet-Khinai Határon*. Népszere Természettudományi Előadások Gyűjteménye, K.M. Természettudományi Társulat, Budapest.
- Lóczy Lajos 1886 • *Kínai Birodalom Természeti Viszonyainak országainak leírása*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 495–496.
- Lóczy Lajos 1890–97 • *Gróf Széchenyi Béla kelet-ázsiai útjának tudományos eredménye 1877–1880 (gr. Széchenyi Bélával) I – III*. Budapest, Bevezetés, XXXI.
- Russell-Smith, Lilla é. n. • *Lajos Loczy, who encouraged Stein to go to Dunhuang, British Academic for the humanities and social sciences*. Lelőhely: <http://www.britac.ac.uk/events/2007/dunhuang/abstracts/russellsmith.cfm> [Utolsó elérés dátuma: 2014.11.20.]
- Sun Zhanyuan 1994 • The summarize of the research of the Opium-Wars. *Dongyue Tribune, Shandong Province Academic of Social Sciences*.
- Yang Shengxiang 1994 • Analysis of the Tienjin Colony. *Tianjin the Party School Journal*, Tianjin province 01.
- Wang Jiping 2004 • *Knowledge transformation in the late Qing Dynasty*. <http://www.history-china.net/qsyj/ztyj/sxwh/2004-11-09/25008.shtml> [utolsó elérés dátuma: 2015. március 21.]
- Zhang Xiqing 2007 • The definition and the origin of Ke Ju Exam. *Journal of Henan University(Social Science)*, published by Henan University.

MAGYAR UTAZÓK LATIN-AMERIKÁBAN A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN: ROSTI PÁL ÉS BÁNÓ JENŐ VENEZUELA KÉPE

CSIKÓS Zsuzsanna

AZ ELSŐ MAGYAROK AZ ÚJVILÁGBAN

A magyar utazástörténet és utazási irodalom első latin-amerikai adalékait a jezsuiták szolgáltatták, akik a XVIII. században missziós szolgálatra érkeztek Dél-Amerikába, éveket töltöttek ott, és számos feljegyzést készítettek.¹ A legismertebb név talán Éder Xavér Ferencé (1727–1772) lehet, aki 15 év szolgálat után terjedelmes munkát is írt latinul egy a mai Bolívia területén található tartományról (Mojo), amely 1791-ben Makó Pál szerkesztésében látott napvilágot. Magyar nyelven a mű még nem került publikálásra, és az 1791-es Makó Pál-féle kiadvány hitelességével is problémák adódtak. Legalábbis erre figyelmeztetett a kiváló kulturális antropológus, Boglár Lajos, aki szerint ez a munka csak 18-19 oldal terjedelemben idéz az eredeti munkából, és nem is a törzsanyagból, hanem az előzetes tájékoztatóból.²

MAGYAR UTAZÓK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN LATIN-AMERIKÁBAN

Majdnem egy évszázaddal később, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverését követően sok magyar értelmiségi töltött el hosszabb-rövidebb időt az amerikai kontinensen, és készített az ottani élményeiről, tapasztalatairól, kalandjairól beszámolót. Mindannyian igen széles körű műveltséggel rendelkeztek, amely ezen úti leírások heterogén jellegében is megmutatkozott. Közülük a legismertebbek László Károly, Wass Sámuel és Czetz János voltak. A Latin-Amerikára vonatkozó írásos anyagok közül nagyon erős a mexikói vonal, amelyet az Amerikai Egyesült Államok közelsége (a tengerentúlra érkező hajók az itteni kikötőkbe érkeztek) és Mexikó XIX. századi politikai viszonyai (például Texas megvásárlása Mexikótól, magyarok részvétele Habsburg Miksa mexikói kalandjában) indokoltak főképpen.

Mexikó vonatkozásában Kossuth személyi titkárának, László Károlynak (1815–1894) a naplóját érdemes kiemelni, amelyet 1848–1870 között írt.³ Ezen kívül László rendszeresen

¹ A jezsuiták latin-amerikai tevékenységéről lásd többek között Ács Tivadar (1938), Lacza Tihamér (2000) és Barczi Dóra (2012) munkáit.

² BODROGI 1978: 94. Ugyanitt egy hosszabb részletet is találhatunk Éder Xavér munkájából, amely az eredeti latin kéziraton alapszik. A Makó Pál szerkesztette kiadás címe: *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano*.

³ A napló egy része kiadásra került Pordán Ildikó jóvoltából (*László Károly naplója, 1848–1851*), míg a többi kéziratban található az OSZK-ban (összesen 9 kötet, 1200 oldal).

küldött tudósításokat a *Vasárnapi Újság* számára Mexikóból 1859–1868 között, ahol földmérőként dolgozott. Ezek a levelek is igen sokszínűek tartalmukat tekintve, szó van bennük a meteorológiai megfigyelésektől kezdve az indián szokásokon vagy a zapoték származású mexikói elnök, Benito Juárez kormányzásán át az aztékokat meghódító Hernán Cortés alakjához kapcsolódó legendáig.⁴

Wass Sámuel gróf (1814–1879) *Kilencz év egy száműzött életéből. Szárazsi és tengeri utazások nyugoton* című, 1861–62-ben Pesten kiadott műve főként a szerző Antillákon tett kalandozásait örökítette meg. Wass 1849-ben Kossuth megbízásából, fegyvervásárlás, kisebb hadiflotta toborzása céljából utazott Amerikába, ahonnan 1858-ban amnesztiával tért haza. A könyvéhez írt előszóban a szerző írásának műfaját útikönyvként határozta meg, és hangsúlyozta annak tudományos jellegét, megkülönböztetve azt olyan fikciós alkotásoktól, mint például Cervantes *Don Quijotéja*. „*Aztán utazási irodalmunkból a regényesség azon nemének kiküszöbölését, amely valóságos Don Quixoteriának nevezhető csakis e komolyabb és tisztultabb ösvényen érhetjük el.*”⁵

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc legfiatalabb tábornoka, Czetz János, a XIX. század második felében, Argentínában futott be jelentős katonai karriert és lett a modern argentin hadsereg megteremtője. Annak, hogy ebbe a dél-amerikai államba vetette a sors, érzelmi okai voltak: egy spanyolországi utazás során ismerte meg későbbi feleségét, és az ő rokoni kapcsolatai révén telepedett le az ifjú pár Argentínában. Czetz életének fontos eseményeit felidéző memoárját spanyol nyelven írta meg.⁶

ROSTI PÁL ÉS BÁNÓ JENŐ VENEZUELÁBAN

Rosti Pál (1830–1874) tehetőes földbirtokos családból származott, közkatona volt a forradalom és szabadságharc idején, majd sógorai közbenjárására sikerült az 1850-es években külföldre távoznia.⁷ Münchenben és Párizsban fényrajzolást tanult, és az itt megszerzett ismereteit az 1857–58 során Kubában, Venezuelában és Mexikóban tett utazása során hasznosította. Kora legmodernebb technikájával készített fotókat ezekben az országokban, ahol ezt megelőzően hasonló, tudományos céllal készülő fényképek még nem születtek. Ő volt az első, aki Venezuelában tájfényképeket csinált, és az első magyar, aki feljutott a mexikói Popocatepetl vulkán (5452 m) tetejére. Rosti utazását Alexander von Humboldt báró (1769–1859) útja inspirálta,

⁴ László Károly mexikói tevékenységéről és írásairól lásd Venkovits Balázs doktori (PhD) értekezését.

⁵ Wass 1862: IX. Wass Sámuel amerikai tevékenységéről lásd Szente-Varga Mónika (2009) spanyol nyelvű tanulmányát.

⁶ Magyar nyelven *Emlékezéseim* címmel jelent meg 2001-ben, Kedves Gyula bevezetőjével és jegyzeteivel. Kevésbé ismert, de igen fontos kortörténeti dokumentum az *Utazás Spanyolországban* című naplója, amely francia nyelven íródott, argentinai magyarok fordították le 1969-ben, és 2004-ben került kiadásra Magyarországon.

⁷ Egyik sógora Eötvös József volt, a másik Trefort Ágoston.

eredetileg ugyanazt az útvonalat akarta bejárni.⁸ Személyesen is ismerte a német természet tudóst, ajánlóleveleket kapott tőle, és útvjáról hazafelé tartva meglátogatta, az út során készített fotókkal ajándékozta meg. Rosti *Uti emlékezetek Amerikából* című műve 1861-ben kerül először publikálásra, és nagy újdonságát a szöveget kísérő fotók adták, amelyekkel közelebb akarta hozni a távoli földrészt a magyar olvasókhöz.⁹

Bánó Jenő (1855–1927) életútja már nem kötődött az 1848-as forradalmi eseményekhez. A fiumei Tengerészeti Akadémiát végezte el, szolgált tengerészként, majd a vasútnál, és felesége halálát követően 1889-ben mint fiumei állomásfőnök kérte a nyugdíjaztatását. Eldöntötte, hogy kivándorol Amerikába, és ott új életet kezd. Végül Mexikóban telepedett le, ismét meg nősült (egy zapoték hölgyet vett el), és kávéültetvényt hozott létre az Oaxaca-völgyben. Egy súlyos betegséget követően, orvosai tanácsára indult hosszabb tengeri hajóútra, így jutott el az Antillákra és Venezuelába is 1891–92 folyamán. Bánó három útleírása közül kettőben írt Venezueláról. A *Mexico és utazásom a trópusokon* (1896), illetve a *Bolyongásaim Amerikában. Útleírások a trópusok vidékéről a Mexikói Köztársaság tüzetes ismertetésével* (1906) című munkáiban ugyanaz a kilenc fejezet szól az országról.¹⁰

A társadalmi tapasztalat, az ismeretszerzés élménye, a kultúrák közötti találkozások, az utazó tapasztalatai mind olyan tényezők, amelyek egy-egy útleírásban fontos szerepet játszanak.¹¹ Ehhez kapcsolódva a továbbiakban öt szempont alapján mutatjuk be a két leírást: vizsgáljuk a szerzők motivációját, az utazás jellegét, a „másik” leírását és az ehhez kapcsolódó sztereotípiákat, a megfogalmazott magyarságképet, és végül az elbeszélői módozatokat.

A motiváció vonatkozásában azt kell megállapítanunk, hogy az utazásra mindkét esetben egy válságjelenség következményeként került sor. Rosti Pál az ellehetetlenült társadalmi-politikai közeg, légkör elől menekült, míg Bánó Jenőt magánéleti trauma vezérelte. Az újrakezdés és a tenni akarás inspirálta mindkét utazót, ennek kapcsán Rosti a könyvéhez írt előszóban hazafias szent kötelességről beszélt. „*A gyászos tizenkét évi időszakban, mely a szerencsétlen kimenetelű 1849-diki eseményeket nyomon követé, kedves hazánkban minden nemzeti törekvés, haladás, fejlődés lenyügöztetvén, elnyomatván: a bilincsekbe vert irodalom, a tudomány s művé-*

⁸ A német báró 1799 és 1804 között utazta be Latin-Amerikát, tapasztalatait a *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent fait en 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 et 1804 par Alexandre de Humboldt et Aimé Bonpland* (Párizs, 1807) című munkájában összegezte.

⁹ Rosti részletes életrajza megtalálható Kincses Károly (1992) könyvében. Rosti útleírásának venezuelai fejezetei spanyol nyelven is kiadásra kerültek 1968-ban Sárosi Judith fordításában és Wittman Tibor bevezető tanulmányával (*Egy magyar utazó megfigyelései Monagas Venezuelájának utolsó éveiről*) kiegészítve. Rosti utazásáról lásd Jancsó Katalin (2014) spanyol nyelvű tanulmányát.

¹⁰ Bánó Jenőről részletesebben lásd Siposné Kecskeméthy Klára (2014) magyar nyelvű, valamint Sente-Varga Mónika (2004) spanyol nyelvű tanulmányát.

¹¹ Az utazástörténeti irodalomhoz kapcsolódó elméleti háttérrel és tipológiáról lásd Peter Burke (2006) összefoglaló tanulmányát.

szet volt azon egyedüli tér, melyen szeretett hazánkhoz való ragaszkodásunkat bizonyíthattuk [...] melynek rendületlen fejlesztésével remélhettük, hogy a magyar nemzet gyarapodását, a korszellemmel való haladását [...] biztosítani fogjuk.”¹² Bánónál a motiváció vonatkozásában nem tapasztaljuk a hazáért való aggódást, csupán a nagyon erős új élet iránti vágyat. „Hosszú gondolkodás s végre érett megfontolás után elhatároztam magamat, hogy elhagyva szép hazámat, elhagyva rokonaimat s barátimat, felkeresem Amerikát, a szabadság, a munka, a jólét hazáját, s letelepedve ott újotthont, új állapotokat teremtek.”¹³

Rosti könyvében tizennégy fejezet szól Venezueláról, amelyben öt hónapos tartózkodásának tapasztalatait írta meg. Írását a precizitás és a tárgyilagosság jellemzik, világosan megfigyelhető benne a tudományos igényű útleírásra való törekvés még akkor is, ha Rosti nem tudományos célzattal utazott az amerikai kontinensre, és művének fő célkitűzését inkább abban látta, hogy honfitársainak, mint ahogy azt meg is fogalmazta, „...a tapasztaltakról lehető legtisztább fogalmakat, a valóságnak híven megfelelő képeket s tudósításokat nyújthassak”.¹⁴ Művében ugyanakkor sokszor idézett szó szerint is Humboldt művéből, amely erősítheti az említett tudományos jelleget.¹⁵

Bánó kilenc fejezetbe sűrítette egyéves tartózkodásának történetét. Az előszóban hűgának ajánlva a művet, azt „egyszerű utazási leírásnak” nevezte, amely mindenből magába foglalt egy keveset. „Földrajzt, történelmet, természetrajzot és sok más egyebet fog a nyájas olvasó abban sorrend nélkül összekeverve találni.”¹⁶ Munkája sokkal inkább élménybeszámoló jelleggel bírt, tudományos indíttatás nélkül. Ő inkább a „filozofikus” utazó prototípusának felelt meg, „akiket relative érdektelen kíváncsiság hajtott, és érdeklődésük az erkölcsökre és szokásokra terjedt”.¹⁷

Ahhoz, hogy a két utazó Venezueláról közvetített képét jobban megérthessük, rövid pillantást kell vetnünk az ország XIX. századi történelmére. Venezuela függetlensége kivívását követően (1811) 1830-ig Nagy-Kolumbia része volt, ettől kezdve önálló köztársaság ugyan, de tele állandó belső konfliktusokkal, amelyek gyakran vezettek polgárháborús viszonyokhoz a föderális és centralista erők, a konzervatívok és a liberálisok között. Ezt mi sem jelzi jobban,

¹² ROSTI 1861: Előszó.

¹³ BÁNÓ 1896: 9.

¹⁴ ROSTI 1861: Előszó.

¹⁵ Például a venezuelai pampákon való átkelés kapcsán egy teljes fejezetet közöl a német tudós munkájából, mert ez jó lehetőség arra, hogy bemutassa azokat a különbségeket, amelyek abból adódtak, hogy száraz vagy csapadékos időszakban tette meg valaki ezt az utat.

Balázs Dénes *Magyar utazók Amerikában* című könyvében Rosti Pál, Wass Sámuel és Bánó Jenő útleírásai kapcsán az alábbiakat állapítja meg: „Nem voltak fölfedező utazók a szó klasszikus értelmében, még tudományos kutatók sem, csak érdeklődő világljárók, éles szemű megfigyelők, akik hű képet festettek a magyar olvasóknak e távoli trópusi tájakon látottakról.” BALÁZS 1995: 48.

¹⁶ BÁNÓ 1896: V.

¹⁷ BURKE 2006: 9.

hogy a XIX. század folyamán az ország hét diktátort „fogyasztott el”, kilenc új alkotmányt hirdettek ki, és csaknem ötven különböző fegyveres lázadás sújtotta a lakosságot. Mindez a politikai stabilitás teljes hiányát, és a hatalomért folytatott szüntelen harcot jelezte.¹⁸ A két szerző hasonló módon ítélte meg a venezuelai történelmi eseményeket. Rosti utazása idején José Tadeo Monagas volt az államelnök (1855–1858), aki erős központi hatalom kiépítésére törekedett. *„Monagas csak névszerint alkotmányos köztársasági elnök, valósággal pedig teljhatalmú kényúr”*¹⁹ – így összegezte a magyar utazó a róla alkotott véleményét.

Bánó utazása idején, az 1890-es években, újabb polgárháború tört ki az országban, amelynek ő maga is szemtanúja volt. Nem csoda hát, hogy igen negatív véleményt fogalmazott meg a venezuelai politikai helyzet kapcsán, hiszen úgy vélte, hogy az ország képtelen önnön kormányzására. *„Venezuela nem érdemelte meg a függetlenségét és félős, hogy maga a nemzet fogja leginkább előmozdítani végelpusztulását.”*²⁰

Mindkét utazó munkájában visszatekintett a gyarmati korszakra is, és a spanyol hódítás vonatkozásában megemlítette, hogy az kapzsisággal és kegyetlenséggel párosult. Bánó még azt az akkoriban igen általános és elfogadott közfelfogást is visszautasította, amely a spanyol hódítást az amerikai lakosság civilizálásával azonosította. *„Hát ugyan mivel civilizáltak? Talán azzal, hogy legyilkolva az intelligensebb indiánokat, teljesen megsemmisítették azok remek alkotásait? Avagy azzal, hogy behozták az új világba az embervásárt [...] el kell borzadnunk ama iszonyú dolgok felett, amiket a spanyolok a náluknál magasabb fokon álló indián törzseken elkövettek.”*²¹

A két utazó hasonló útvonalat járt be, ugyanakkor Rosti minden fontosabb régióba eljutott: a fővárosba, a tengerpartra (Palmar), a síkságra (Llanos) és az őserdőbe (Orinoco környéke) is, míg Bánó utazása inkább a fővárosra korlátozódott – részben a zürös belpolitikai helyzet miatt –, csak kisebb kirándulásokat tudott tenni a Miranda állambeli Victoriába és Tovarba. Rostinál sokkal több a klasszikus természet- és társadalom-földrajzi rész, a táj szépségének, a növényzetnek és az éghajlatnak a bemutatása, illetve a szokásokra, életmódra vonatkozó leírás.²² Sokszor a természeti szépségek kihangsúlyozásával szembeállította az ország társadalmának romlottságát. Bánó művében inkább a történelmi vonatkozások és a venezuelai mentalitás taglalása álltak a középpontban.

Azok a helyek, amelyeket mindketten felkerestek jó lehetőséget nyújtanak arra, hogy a két utazás között eltelt mintegy negyven év változásait érzékeltessük. Itt van például Guaira, a fő-

¹⁸ Részletesebben lásd WITTMAN 1978: 314–318.

¹⁹ ROSTI 1861: 40.

²⁰ BÁNÓ 1896: 174.

²¹ BÁNÓ 1896: 151.

²² Például Humboldt munkájának idézésével írja le nagyon részletesen a banán vagy éppen a kávé termesztésének fontosabb momentumait.

város, Caracas kikötője. Rosti még arról írt, hogy ez a hely nagyon fejletlen, inkább rév, mint valódi kikötő, ahonnan bérelt öszvéren lehet eljutni Caracasba. Bánó már egy 4-5 ezer lakosú, élénk városról számolt be, amelyet vasút kötött össze a fővárossal.²³

Caracas Rostinak a holtak városának tűnik. „Caracasban első ízben éreztem, hogy Európától messze, s mintegy elzárva vagyok a polgáriassult világtól.”²⁴ Ennek kapcsán felidézte az 1812-es földrengést, amely teljesen romba döntötte a várost.²⁵ Az újjáépítést a folytonos polgárháborúk is akadályozták, Rosti utazásakor 40 000 ember lakta, zömében a kevert népcsoportokhoz tartozók.²⁶ Bánó utazása idején a város lakossága már elérte a 70 000 főt, de a jellege nem sokat változott. „Caracas utcái, melyeken a vasúttól a hotelemig elhaladtam, nagyon emlékeztettek kis provinciális városainkra azzal a különbséggel, hogy míg azokban az egy-, sőt kétemeletes házak is gyakoriak, itt az egyemeletesek is a ritkaságok közé tartoznak.”²⁷

Mindkét utazó külön foglalkozott a német kivándorlók által alapított Tovar nevű telep sorával.²⁸ Rosti idején mintegy 50 család lakta, földművelők és iparosok, akik nehezen szokták meg a venezuelai körülményeket. Akkoriban a telep német jellege még teljes egészében megvolt, bár a magyar utazó bizonytalanak vélte annak jövőjét, hiszen nem lehetett tudni, mennyire lesznek képesek az ott lakó németek az európai mentalitás megőrzésére. Negyven évvel később Bánó már egy lepusztult, tönkrement telepet talált ott jártakor. „Bevallom, hogy nagyon meglepett az alig 50 év előtt bevándorlott németek elsatnyulása, mert ezek, kivéve a nyelvet, melyet még eredetiségében, bár egy-egy spanyol szó belekeverésével fenntartottak, alig emlékeztetnek valamiben régi nemzetbeliekre.”²⁹ Ennek kapcsán azt is megjegyezte, hogy a magyarok sokkal jobban meg tudják őrizni az identitásukat, és erre éppen a csángókat hozta példának.

A venezuelai tájból Rostihoz a pampa állt a legközelebb, már csak a magyar pusztával való hasonlóság miatt is: itt „...még van edzettség és életerő a népben” – állapította meg.³⁰

A venezuelaiak mentalitása kapcsán Rosti hangsúlyozta, hogy az itt élők nincsenek rákényszerítve a munkára, mert a föld mindent megterem. Fontos, ámde gátló tényezőként említette az éghajlatot is, mint a korszakot uraló földrajzi determinista felfogás egyik fontos elemét. Bánó is negatív véleményt formált ezzel a kérdéssel kapcsolatban. „A köznép Venezu-

²³ A két hely közötti távolság csupán 11 km, de igen nagy a szintkülönbség, több mint 900 méter. A vasúti összeköttetés megteremtésének gondolata már 1867-ben felmerült, de csak 14 évvel később született végleges megállapodás az útvonalról és a finanszírozásról. 1883-tól kezdve szállított utasokat.

²⁴ ROSTI 1861: 48.

²⁵ Ezt ismét Humboldt művére való hivatkozással teszi.

²⁶ Meszticek, mulattok, zambók főként.

²⁷ BÁNÓ 1896: 159.

²⁸ A XIX. század közepétől több latin-amerikai állam, többek között Argentína, Venezuela, Brazília, igen erősen szorgalmazta az európai betelepítéseket azzal a céllal, hogy az európai telepesek képesek legyenek a saját mentalitásuk meghonosítására a gyéren lakott és művelt vidékeken, és ez által az őslakosok „civilizálására”.

²⁹ BÁNÓ 1896: 192.

³⁰ ROSTI 1861: 89.

elában a mexikóinak épp az ellenkezője, mert míg a mexikói indián és nagyobbára a mestiz is, minden iránt nagy fogékonysággal bír, s különösen az előbbi van bámulatos természeti adomány-nyal megajándékozva, addig az itteni köznép az erkölcstelenség, durvaság és butaságnak igazi prototípusa.³¹ Mindketten károsnak ítélték a fajok keveredését. „...a venezuelai nép nézetem szerint az összes amerikai népek között (Európát nem is említem) nemcsak a legerkölcstlenebb, legműveletlenebb, de politikailag is legéretlenebb...” – vonta le a következtetést Bánó.³²

Mind a két útleírásban a szerzők erős hazafias érzéseiknek adtak hangot. Rostiban még nagyon élénken élt a levert forradalom és szabadságharc emléke, hiszen ő a Bach-korszak idején utazott. Nem csoda hát, hogy a magyar reformkori eszméket emlegette Venezuela modernizációja kapcsán: rendezhetné a kereskedelmet, leszállíthatná a vámokat, a kézi munkát gőzgéppel helyettesíthetné, népet nevelhetné, de ez nem történt meg. A venezuelai pampák kapcsán hosszabb összehasonlítást tett a magyar alfölddel, szavai nosztalgiát, honvágyat – hiányzik a gémeskút, a pásztortüzek látványa, a furulyaszó – és hazaszeretet sugároztak.

Bánó Jenő utazása az Osztrák–Magyar Monarchia fénykorára esett. Az utazó erős hazafias érzelmeinek megnyilvánulását a művében főként a szégyenérzet és a felháborodás táplálták, annak megtapasztalása, hogy külföldön a magyaroknak csak a megaláztatás jut. Erre jó példát szolgáltatott számára, hogy a konzulátus épületén csak az osztrák címer volt kitéve: „*Talán bizony felfalta a kétfejű ragadozó madár?*” – tette fel a költői kérdést ennek kapcsán.³³ A későbbiekben is hosszasan sorolta, hogy a világ szemében Magyarország miért tűnik nem létező államnak és felvetette az ország vezetőinek felelősségét is az ügyben. „*Igazán ideje volna már egyszer emancipálni magunkat e szégyenletes gyámság alól s követelni mérvadó köröktől, hogy ne csak szavakban ösmerjék el a minket megillető jogokat de azoknak tetteikben is kifejezést adassék az egész világ előtt...*”³⁴

Ha a két munka elbeszélői módozatait vizsgáljuk, arra a megállapításra juthatunk, hogy Rostinál a címben szereplő emlékezetek szó művének a retrospektív jellegét hangsúlyozza, míg Bánónál az utazás, bolyongás, útleírás szavak a dinamikát és mozgalmasságot sugallják inkább. Mindkét műben a leíró és elbeszélő részek viszonylagosan egyenlő arányban szerepelnek. Rostinál több a természetleírás (növény és állatvilág bemutatása), Bánónál inkább a társadalmi, politikai, mentalitásbeli leírások domináltak. Mindketten használtak spanyol szavakat, kifejezéseket, terminusokat, mondatokat. Főleg Rosti munkájára jellemző, hogy a szakkifejezéseket spanyolul adta meg, majd azokat megmagyarázta.³⁵ Szintén nála találunk

³¹ BÁNÓ 1896: 169.

³² BÁNÓ 1896: 174.

³³ BÁNÓ 1896: 157.

³⁴ BÁNÓ 1896: 157.

³⁵ Példának idézzük az alábbi mondatot. „*A czukorház, trapiche mellett áll az alambique, vagyis pálinkafőző.*” ROSTI 1861: 59.

más művekre utalásokat, úgynevezett intertextusokat – említettük már ebben a vonatkozásban Humboldt művének fontosságát. Több helyen a munka napló formában íródott, napi bejegyzésekkel.³⁶ Bánó Jenő munkája ebből a szempontból egységesebb, de talán egysíkúbb is, mindent egybevetve egy negatív korrajzot közvetített a XIX. század végi Venezueláról.

Rosti Pál és Bánó Jenő útleírásai egymást kiegészítve, fejlődésében és fényképekkel gazdagítva mutatták be Venezuelát a korszak magyar olvasóinak, reális képet festve e távoli és ismeretlen ország földrajzi, gazdasági és társadalmi viszonyairól.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ács Tivadar 1938 • *Dél-amerikai magyar utazók a XVII-XVIII. században*. Budapest.
- Balázs Dénes 1995 • *Magyar utazók Amerikában*. Budapest.
- Babarczy Dóra 2012 • *Magyar jezsuiták Brazíliában a 18. század közepén*. (PhD disszertáció) Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Bánó Jenő 1896 • *Mexico és utazásom a trópusokon*. Budapest.
- Bodrogi Tibor (szerk.) 1978 • *Messzi népek kutatói*. Budapest.
- Burke, Peter 2006 • Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall* 26: 5–24.
- Czetz János 2001 • *Emlékezéseim*. Budaörs.
- Jancsó Katalin 2014 • El viajero Pál Rosti: siguiendo las huellas de Humboldt en los trópicos. *Ibero-Americana Pragensia* XXXV: 199–207.
- Kincses Károly 1992 • *Rosti Pál*. Budapest.
- Lacza Tihamér 2000 • Magyar jezsuiták Latin Amerikában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1. <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00003/lacza.htm> (Letöltés: 2017. június 27.)
- Rosti Pál 1861 • *Uti emlékezetek Amerikából*. Pest.
- Rosti Pál 1968 • *Memorias de un viaje por América*. Caracas.
- Siposné Kecskeméthy Klára 2014 • Bánó Jenő, a magyar világotutazó. *Comitatus* (24) 217: 63–72.
- Szente-Varga Mónika 2004 • Bajo el cielo mexicano pronto se formará una colonia húngara. Imagen de México en la obra *Mis aventuras en América* de Eugenio Bánó. *Ibero-Americana Pragensia Supplementum* 25: 169–175.
- Szente-Varga Mónika 2009 • Las Antillas desde el punto de vista de un revolucionario – la misión del conde Samuel Wass. *Ibero-Americana Pragensia Supplementum* 13: 127–135.
- Venkovits Balázs 2014 • „We Are Clearly Deceived at Home:” *Inter-American Images and the Depiction of Mexico in Hungarian Travel Writing During the Second Half of the Nineteenth Century*. (PhD disszertáció) Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Wass Samu 1862 • *Kilencz év egy száműzött életéből*. Pest.
- Wittman Tibor 1978 • *Latin-Amerika története*. Budapest.

³⁶ Lásd a május 23. – június 4. közötti bejegyzéseket.